

20 YANVAR FACİƏSİ XALQIMIZA QARŞI TÖRƏDİLƏN ƏN AĞIR CİNAYƏTLƏRDƏN BİRİDİR

1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi Azərbaycanın XX əsrdəki tarixində ən dəhşətli faciədir. Sovet hökumətinin, kommunist rejiminin öz xalqına qarşı bu qədər dəhşətli terror, təcavüz əməliyyatı buna qədər heç vaxt keçirilməmişdir.

Heydər Əliyev

Akademik

Ziyad SƏMƏDZADƏ

...Respublikada vəziyyət getdikcə pisləşir, eyni zamanda, xalq açıq-aşkar görürdü ki, Vəzirov hər dəfə erməni millətçilərinə, mərkəzə güzəştə gedir. Ona görə Azərbaycan xalqı belə rəhbərdən xilas olmaq, öz sözünü demək üçün ayağa qalxdı...

Həmişə məlumdur ki, Sovet sisteminin kommunist ideologiyasına uyğun gəlməyən fikirlər, baxışlar dəstəklənmir, əksinə, çox ciddi təzyiqlərə məruz qalırdı. O sistemin qurbanları içərisində Azərbaycan xalqının qeyratlı, ziyalı övladları çox olub. Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarında Sovet cəmiyyətində hakimiyyətə partiya söz, fikir azadlığına münasibətini nisbətən yumşaltsa da, bütövlükdə, sistemin dayaqlarını sarsıtmağa yönəldilmiş hər bir tədbirə qarşı amansız mövqe tuturdu. Buna baxmayaraq, SSRİ iqtisadiyyatında mərhələlərlə baş verən uğursuzluqlar, hökumətin tez-tez təkrar olunan və sarsıntılarla müşayiət edilən tədbirləri Sovet sisteminin üç üzvü barədə fikirlərin geniş yayılmasına gətirib çıxarırdı, insanları azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxmağa sövq edirdi. Ötən əsrin 80-ci illərinin axırlarında və 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda gündən-günə ağırlaşan siyasi, iqtisadi və sosial durum bu proseslərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradırdı, cəmiyyətdə ziyalı sözlünə ehtiyac artırdı. Xalq çox çətin bir imtahan qarşısında idi. Təsədüfi adamların ürəyindən xalqa liderlik etmək istəyi

Əhməd bəy Ağayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov o qədər nəhəng insanlardı ki, xalq onların arxasınca inamla və ictimaiyyətə gedə bilərdi. Çünki onlar millətin taleyi naminə ən çətin mübarizədən qorxmayan əsl vətəndaş idilər.

1988-ci ildə Qarabağ hadisələri başlananda ziyalılar xalq hərəkətinə qoşulmuşdular və bir sıra tələbkar mövqelərini müzakirəsində öz sözlərini deyirdilər. Lakin xalqa rəhbərlik arasında dərin uçurumun olduğu şəraitdə onların bəziləri öz mövqelərini müəyyən edə bilmədilər. Müxalifətin radikal mövqə-

ni itirməsi təhlükəsi yaranırdı. Rəhbərlik ilə xalq arasındakı boşluğu doldurmaq istiqamətində konkret addımlar atılmırdı. Xalq tələb edirdi ki, respublika rəhbərliyi Qarabağ probleminin həllində daha prinsipial mövqe tutsun, xalqdan ayrı düşməmək üçün onun qayğıları, arzuları ilə yaşasın.

Tarixdən məlumdur ki, azadlıq siyasi mədəniyyətin yüksək olduğu şəraitdə daha az itki ilə əldə edilə bilər. Mərkəz çalışdırdı müxalifətdən olan radikal qüvvələr hər hansı təxribata əl atınlarsa ki, onlara qarşı cəza tədbirləri görməyə bəhanə olsun, Qarabağ proble-

darən, Kürdəxanı, Maştağa, Binə, Keşlə, Zabrat, Hökməli, Türkan, Zira, Bülbülə, Əmircan, Digah və başqa kəndlərinin əhalisi, xüsusən cavanlar dinc əhalinin üstünə göndərilən Sovet qoşunlarının qarşısını almaq məqsədilə Mərdəkan-Qala-Bakı magistralında keşik çəkirdilər. Onlar bilirdilər ki, Bakıya hərbi qüvvələr, əsasən Qala hərbi hava limanı vasitəsilə daxil ola bilər. Lakin vəziyyətin getdikcə gərgin xarakter aldığı görünən kənd aqsaqqalları, ziyalılar həmin günlər evdə oturma bilmirdilər, niyəmi qoşun qarşısına əliyalın, silahsız çıxan azadlıq aşıqlarını bu

keçirdi. Əlbəttə, bu, çox qorxulu bir meyil idi. Xalqa liderlik etmək qabiliyyətinə malik olmayanlar isə ziyalıları yaxına buraxmırdılar. Əlbəttə, ziyalıların da təşəbbüskarlığı yüksək deyildi. Xatırladaq ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda böyük ziyalı orduyu yox idi, lakin ayrı-ayrı ziyalılar xalq üçün çox əhəmiyyətli, daha dəqiq desək, tarixi iş görürdülər. Elə bir Üzeyir bəy Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin inkişafında nə qədər böyük rol oynamışdır. Əli bəy Hüseynzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli Xan Xoyski,

ayılmışdı. Mərkəzin respublikaya sərt münasibəti isə dəyişmədi ki, bu da respublikada onsuz da ağır olan ictimai-siyasi şəraiti daha da gərginləşdirirdi. Vəziyyətin daha da kəskinləşməsinə yol verməmək üçün xalq arasında nüfuz sahibi olan ziyalılar, qeydiyyatsız keçmiş Xalq Cəbhəsinin və digər təşkilatların nümayəndələri yaranmış vəziyyətdən çıxış yollarını müəyyən etmək üçün intensiv görüşlər keçirir, danışıqlar aparırdılar. Amma ziyalılar çox böyük narahatlıq keçirirdilər. Azadlıq müstəqillik sözləri o qədər tez-tez işləndirirdi ki, onların öz əhəmiyyəti-

mi kölgədə qalsın. Ermənistanın silahlı birləşmələri Azərbaycan kəndlərinə basqın edir, dinc əhalini öldürür, amma mərkəz səsi çıxarmırdı, biganəlik göstərirdi. Gözləyirdi ki, Azərbaycan xalqı qəzəblənsin, hansısa bir hərəkətə əl atsın və bundan istifadə edən mərkəz öz gücünü işə salsın. Rəhbərlik və müxalifətdə olan qüvvələr bunu açıq-aşkar görə-görə düşməyə qarşı vahid cəbhədə birləşə bilmədilər. Bunlar tarixi faktlardır, o dövrün realıqlarıdır. O vaxt çoxları başa düşmürdü ki, mərkəz Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinə, sözlün əsl mənasında, ziyalıların rəhbərlik etməsinə istəmir, elə ona görə də respublika rəhbərinin əli ilə xalq içərisində böyük nüfuzu olan ziyalıların siyasi meydanından uzaqlaşdırılması üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdi.

1989-cu ilin son aylarında, 1990-cı illərin əvvəllərində respublikamızın hər yerində olduğu kimi, Bakının və onun ətraf kəndlərinin əhalisi də mərkəzin və erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı xəyanətkar siyasətinə etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış, soyuğa, şaxtaya, yuxusuzluğa baxmayaraq, küçələrdə qurduqları maneələrdə (barrikadalarda) növbə çəkərək, Sovet qoşunlarının Bakı şəhərinə daxil olmasına yol verməmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə hazır idi. Nə qədər bəsit olsa da, əhali müdhihə haqsızlığa və ədalətsizliyə qarşı mübarizə üçün özünün bacardığı bu yolu seçmişdi. Qəzəblənmiş xalq azadlığa çıxmaq, vətən torpağını müdafiə etmək üçün hər cür əzab dözməyə hazır idi. Əlbəttə, ayrı-ayrı radikal qüvvələr əhalinin sadələşməyindən istifadə edib, onu ordunun, tankların, zirehli maşınların qabağına çıxarmaqda xüsusi məqsəd güdürdülər. Hətta müxtəlif yerlərdə əhaliyə silah paylanacağı da vəd edilmişdi. Bakının Buzovna, Mərdəkan, Şüvəlan, Şağan, Qala, Bilgəh, Nar-

yoldan geri çəkməyə, onlara əsl həqiqəti başa salmağa, silahlı qoşun qarşısında durmağın mənasız olduğunu izah etməyə çalışırdılar. Hadisələrin gedişindən hiss edirdi ki, dinc əhaliyə qarşı SSRİ dövlətinin rəhbərliyi səviyyəsində qabaqcadan təxribatlar hazırlanırdı. Amma vəziyyətin getdikcə gərginləşdiyi günlərdə Sov.İKP MK-nun yüksək vəzifəli nümayəndələrinin əhali ilə görüşlərində, habelə kütləvi informasiya vasitələri ilə verilən məlumatlarda bildirilirdi ki, Bakıya qoşunlar daxil olmayacaq. Əslində isə vəziyyət başqa cür idi. Bakıda fəvqəladə vəziyyətin elan olunacağı və qadağa saatının qoyulacağı vaxt xalqdan gizlədilir, şəhərə qəfil hücum hazırlanırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qoşunların Bakıya yeridilməsinə bir neçə gün qalmış hərbi komandanlıq Bakı şəhərindən hərbi qulluqçuların ailələrini SSRİ-nin müxtəlif regionlarına köçürməyə başlamışdı. Komandanlıq bu faktı onlara izah edirdi ki, guya həmin tədbir Bakıda ekstremist qüvvələrin basqınlarının qarşısını almaq üçün həyata keçirilir. Bu, ağır yalan idi. Reallıq sübut edirdi ki, o dövrdə Bakıda, eləcə də digər rayonlarda rusdillə əhalinin təhlükəsizliyi üçün heç bir qorxu yox idi.

1990-cı il yanvar ayının 19-da saat 19:27-də Azərbaycan televiziyası sərədan çıxarıldı. Bir neçə saat sonra Bakının hər yerindən güclü atəş səsləri gəlməyə başladı. Hamı həyəcan içərisindəydi. Sovet qoşunları hər tərəfdən şəhərə soxulurdu. Küçələrdə qan su yerinə axırdı. 40 min nəfərlik ordu əliyalın əhaliyə divan tuturdu. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası tapdalanmışdı. Helsinki Yekun Aktını və Vyana müqaviləsini imzalamış SSRİ dövləti dinc əhaliyə qarşı görünməmiş bir cinayət işlədi. Gözyaşardıcı qaz tətbiq edilir, dinc əhali atəşə tutulurdu. Əsgərlər hərbi maşınlardakı projektorlardan istifadə edərək qaranlıq yerlərdə atəşdən gizlənenləri, hətta təcili yarıdım maşınlarını gülləyə tuturdular.

Mərkəz əmin idi ki, Bakıda xalq susdurulsa, bütün respublikada sakitlik təmin ediləcək, beləliklə də SSRİ-nin Qafqazda global mənfələri tam müdafiə ediləcəkdir. Ancaq bu, yanlış fikir idi.

Əgər tarixə diqqət yetirsək, görərik ki, Bakı Azərbaycanda baş verən hadisələrdə, xüsusən xalqımızın azadlıq hərəkətində, yadellilərə qarşı aparılan mübarizədə daim mühüm rol oynamışdır. Məlum olduğu kimi, hələ XIX əsrin əvvəllərində çar Rusiyası Azərbaycana öz işğalçı qoşunlarını göndərərək ilk növbədə Bakını tutmağı planlaşdırırdı. Bakının strateji mövqeyi, burada neft yataqlarının mövcudluğu onu Rusiya üçün işğalçı siyasətinin mühüm hədəfinə çevirmişdi. Gəncə, Şəki və Qarabağ işğal edildikdən sonra Bakı xanlığı üzərinə yürüş məhz belə bir məqsədlə həyata keçirilmişdi. Lakin rus generalı Bakını işğal edə bilmədi. O, İçərişəhəri qoşa qala qapılarının açarını təhvil aldığı yerdə Bakı xanı Hüseynqulu xanın əmisi uşaqları rus generalını öldürüb başını kəsdilər. Qoca tarix döndə-döndə sübut edir ki, Azərbaycanı qəsb etmək niyyətinə düşənlər nə qədər çox olsa da, arzusu gözləndə qalanlar ondan da çox olub.

1990-cı il yanvarın 20-də xalqımıza qarşı törədilən faciə Azərbaycan xalqını, Bakı əhalisini daha sıx birləşdirdi. O günlər minlərlə gənc Bakının komendantı Dubovna, Mərdəkan, Bilgəh, Maştağa, Şüvəlan, Şağan, Qala, Pırçağı, Nardaran, Kürdəxanı, Binə, Binaqədi və başqa qəsəbə və kəndlərin əhalisi Bakını qırmızı qərənfillərə qorq etmişdi. Milyonlarca qərənfil şəhidlərimizin müqəddəs ruhu qarşısında torpağa baş əymişdi. Dünyada, yaqın, az xalq tapılar ki, ağır zəhmət hesabına becərdiyi hər hansı məhsuldan, əldə edəcəyi böyük miqdarda gəlirdən könüllü imtina etsin, xalqımızın azadlığı uğrunda şəhid olmuş övladlarının məzarı üzərinə bu qədər gül səpsin. Həmin günlərdə mən al qərənfillər içərisində alışıb-yanan Bakıya baxdıca öz elimə, xalqıma, Bakı kəndlərinin öz sadəliyi ilə seçilən, son tikisini belə dostla bölməyə hazır olan əli qəbarlı, alnı açıq əhalisinə dərin minnətdarlıq hissi keçirdim. Bu ənənə bu gün də davam edir və yaqın ki, əsrlər boyu davam edəcəkdir. Belə xalqa, belə camaata eşq olsun.

1990-cı ilin 20 yanvar tarixi Azərbaycan üçün həm də böyük imtahan idi. Respublikamızın bütün əhalisi kimi Bakı camaatı da bu imtihadından mərdliklə çıxdı. Azər-

baycan xalqı bir daha sübut etdi ki, öz azadlığı uğrunda mübarizə aparmağı bacaran xalqdır və heç bir məhrumiyyət onu bu yoldan döndərə bilməz.

1990-cı il yanvarın 22-də Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyası çağırılmışdı. Hamımız böyük həyəcan içində idik və sessiyanın açılmasını səbirsizliklə gözləyirdik. Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova sessiyanı açıq elan etdikdən sonra deputatlar 1990-cı il yanvarın 19-21-də Bakıda faciəli surətdə həlak olanların xatirəsinə 1 dəqiqəlik sükutla yad etdilər. Gündəliyə əşağdakı məsələlər daxil edildi:

1. Sessiyanın işinin səlahiyyətliyi barədə;
2. SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşunları, Müdafiə Nazirliyinin və Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin hərbi hissələri tərəfindən dinc əhaliyə qarşı 1990-cı il yanvarın 10-dan başlayan şiddətli qanunsuz hərəkətlər barədə;
3. Bakıya qoşunların daxil olması ilə əlaqədar faciəli hadisələrin səbəblərinin tədqiq etmək üçün deputat komissiyasının yaradılması barədə;
4. SSRİ xalqlarına, dünyanın bütün xalqlarına, parlamentlərinə müraciət barədə;
5. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında fərmanını qüvvəsinin dayandırılması və şəhərdən qoşunların dərhal çıxarılması barədə.

Çox təəssüf ki, fəvqəladə sessiyanın qəbul etdiyi qərarlar reallaşmadı, Mərkəzi Komitənin nə yanvar, nə mart, nə də iyun plenumlarında bunlara əhəmiyyət verilmədi. 1990-cı il yanvarın 22-də mənim sədrliyiylə Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi aparatının ilk partiya təşkilatının yığıncağını keçirdik. Partiya təşkilatının həmin iclası respublikanın siyasi həyatında adi bir hadisə deyildi. Mən həmişə onu az da olsa, müsbət hadisə kimi qiymətləndirirəm. Çünki yığıncaqda biz Sov.İKP MK-ya, onun Azərbaycana təyin etdiyi rəhbərə öz mənfi münasibətimizi nümayiş etdirdik. Partiya iclası Əbdürrəhman Vəzirovun partiya sıralarından çıxarılması barədə qərar qəbul etdi. İclasdan əvvəl isə MK-nın ikinci katibi Viktor Polyaniçkonun mənimlə çox ciddi söhbəti oldu. O, tədbiri təxirə salmağı məsləhət bildi. Amma iclas keçirildi. Bir müddətdən sonra 19 yanvar gecəsi Moskvaya qaçmış Vəzirov mənə müraciətində onu partiyadan xaric etməyimizə xahiş edirdi. Biz qərarımızı dəyişmədik. Həmin məktubu mən Vəzirovun fəaliyyətinin yoxlanılması ilə əlaqədar Mərkəzi Komitənin Plenumunun qərarına əsasən yaradılmış komissiyaya verdim, lakin nədənsə məni komissiyanın tərkibinə daxil etmədilər.